

УДК 37.011.33

Тетяна Андрющенко

ОСОБИСТІСНО-ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Проблема збереження і зміцнення здоров'я підростаючого покоління на сучасному етапі розвитку суспільства розглядається як пріоритетний стратегічний напрям діяльності держави, у контексті якого постає вимога щодо формування у дітей здоров'язбережувальної компетентності. Починати зазначений процес доцільно з дошкільного віку, оскільки у цей період життя дитини відбувається вдосконалення її фізичних і психічних можливостей, закладаються основи розвитку особистості. Реалізація поставленого завдання можлива лише при активній діяльності самої дитини, тому освітній процес з формування у дошкільників здоров'язбережувальної компетентності має ґрунтуватися на особистісно-діяльнісному підході.

Особистісно-діяльнісний підхід є складним інтегрованим поняттям, що включає особистісно орієнтований і діяльнісний підходи. Сучасне розуміння особистісного (або особистісно-центрованого) підходу визначили в 60-ті роки ХХ ст. представники напряму гуманістичної психології (А. Маслоу, Р. Мей, К. Роджерс, В. Франкль), які твердили, що повноцінне виховання можливе лише у тому випадку, коли школа служитиме лабораторією для відкриття унікального «Я» кожної дитини.

Дослідження різних аспектів теорії особистості (психосоціальна – Е. Еріксон; гуманістична – І. Бех, А. Маслоу, К. Роджерс; соціокультурна – К. Хорні; культурно-історична – Л. Виготський, діяльнісна – Л. Божович, Д. Ельконін О. Леонтьєв та ін.) зарубіжними і вітчизняними психологами свідчать про те, що розвиток особистості дитини обумовлюється соціальними, історичними і культурними чинниками. Наразі зазначені дослідження не перестають бути актуальними. Вони визначили стратегію побудови розробленої нами методики формування здоров'язбережувальної компетентності у дітей дошкільного віку.

Мета статті: розкрити сутність методологічного концепту «особистісно-діяльнісний підхід» у контексті його використання в процесі формування здоров'язбережувальної компетентності у дітей дошкільного віку. Проаналізувати наукові погляди на особистісний і діяльнісний компоненти особистісно-діяльнісного підходу.

Дошкільне дитинство є вирішальним періодом для розвитку особистості, оскільки у цей час закладаються основи всіх психічних властивостей, пізнавальних процесів і видів діяльності, формуються мотиваційні, інструментальні і стильові риси особистості. Мотиваційні

риси пов'язані з інтересами людини, основними потребами і мотивами поведінки. Інструментальні – включають засоби досягнення поставлених цілей, задоволення актуальних потреб. Стильові риси стосуються темпераменту, характеру, способу поведінки.

Одним із провідних методологічних концептів, на яких ґрунтується наше дослідження, є особистісно-діяльнісний підхід. В особистісно-діяльнісній концепції виховання підкреслюється, що виховання є дієвим лише тоді, коли дитина включається в різноманітні види діяльності і оволодіває суспільним досвідом завдяки ефективному стимулюванню педагогом її активності у цій діяльності [4, с. 98]. Враховуючи той факт, що особистісно-діяльнісний підхід забезпечує інтеграцію особистісно орієнтованого і діяльнісного підходів, вважаємо за доцільне розкрити психолого-педагогічне підґрунтя зазначених понять.

Особистісний компонент особистісно-діялісного підходу передбачає, що в центрі освітнього процесу знаходиться дитина. Особистісний підхід – базова ціннісна орієнтація педагога, яка визначає його позицію у взаємодії з кожною дитиною і колективом. Визнаючи особистісно орієнтоване виховання новою освітньою філософією, І. Бех підкреслював, що «лише особистісно орієнтованому вихованню під силу досягнення особистісно розвивальної мети, бо воно спрямоване на усвідомлення вихованцем себе як особистості, на його вільне і відповідальне самовираження. Цього неможливо досягти без поважливого, добродійного ставлення до дитини значущих для неї дорослих. За визначенням І. Беха, «особистісно орієнтоване виховання – це утвердження людини як найвищої цінності, навколо якої ґрунтуються всі інші суспільні пріоритети. ...Стратегія побудови виховного процесу в площині особистісно орієнтованого підходу мусить визначатися науковим розумінням внутрішніх закономірностей розвитку особистості в онтогенезі» [1, с. 37, 39, 42]. Тому, керуючись зазначеним вище, вважаємо за доцільне розглянути деякі психологічні теорії особистості, у яких розкрито сутність, закономірності і чинники розвитку особистості в період дошкільного дитинства (зарубіжні автори: Е. Еріксон, А. Маслоу, К. Роджерс, К. Хорні та ін.; вітчизняні – Л. Божович, Л. Виготський, О. Леонтьєв та ін.). Основні положення даних теорій забезпечили психологічне підґрунтя методики формування здоров'язбережувальної компетентності у дітей дошкільного віку.

Досліджуючи особливості розвитку особистості, американський психолог Е. Еріксон визначив закономірність зміни етапів, на кожному з яких відбувається якісне перетворення внутрішнього світу і поведінки людини. Виділяючи 8 стадій психосоціального розвитку (від дитинства до зрілості), учений акцентував увагу на залежності становлення особистості від впливу соціальних, історичних і культурних чинників, від ідентичності до соціуму, що її оточує. (Для нашого дослідження актуальною є 3 стадія, вік дитини 3–6 років. У цей період у неї формується ініціативність,

цілеспрямованість, що закладається в грі. За допомогою гри дитина освоює відносини між людьми, розвиває свої психічні можливості: волю, пам'ять, мислення тощо). Е. Еріксон зауважував, що на кожній стадії розвитку людина переживає специфічну кризу, яка є викликом, що забезпечує особистісне зростання індивідуума [10]. Враховуючи сказане вище, зазначаємо, що педагогічними умовами формування здоров'язбережувальної компетентності у дітей дошкільного віку є створення розвивального середовища здоров'язбережувального змісту, взаємодія зі значимими для дитини дорослими, які презентують зразок здорового способу життя, організація здоров'язбережувального освітнього процесу тощо.

У контексті гуманістичного підходу в теорії особистості А. Маслоу акцентував увагу на розробці концепції самоактуалізації особистості. Згідно з цією концепцією, особистість прагне до реалізації вищих цінностей (добро, істина, справедливість тощо), яка має відбуватися у процесі активної і продуктивної діяльності. Самоактуалізація за А. Маслоу передбачає «спирання на власні сили, наявність у людини самостійності, незалежної думки з основних життєвих питань» [7, с. 49]. Відповідно до проблеми нашого дослідження, здоров'я вважається найвищою цінністю, і задача педагогів – сформуванню у дітей внутрішню мотивацію на збереження і зміцнення власного здоров'я та створення умов для здоров'язбережувальної діяльності дошкільників.

Теорія особистості (феноменологічний напрям) К. Роджерса ґрунтується на розумінні того, що кожна людина має прагнення і здатність до особистого самовдосконалення. Будучи істотою, наділеною свідомістю, вона сама для себе визначає сенс життя, його цілі і цінності. Центральним поняттям у теорії К. Роджерса стало поняття «Я», що включає в себе уявлення, ідеї, цілі і цінності, через які людина характеризує саму себе і окреслює перспективи власного розвитку. «Образ «Я», що складається в результаті особистого життєвого досвіду, у свою чергу, впливає на сприйняття даною людиною світу, інших людей, на оцінки, що дає людина власній поведінці» [7, с. 47]. Тобто, у контексті нашого дослідження, у дитини має бути створений образ «Я – здоровий» і сформовано компетентність щодо збереження і зміцнення власного здоров'я.

Основою концепції соціокультурної теорії особистості К. Хорні є важливість культурних і соціальних впливів на особистість дитини. Згідно з поглядами К. Хорні, для дитинства характерні: потреба у задоволенні і потреба у безпеці. Задоволення охоплює всі основні біологічні потреби: в їжі, сні тощо, але головною в розвитку дитини є потреба у безпеці – бути улюбленою, бажаною і захищеною [8]. Таким чином, сказане вище підкреслює необхідність формування у дорослих, з яким контактує дитина, готовності до задоволення її базових потреб з метою збереження фізичного, психічного, духовного і соціального здоров'я.

Цікавими для нашого дослідження також є біхевіоральні теорії

особистості. Представники цього напрямку Е. Толмен, Е. Гутрі, Н. Міллер, Дж. Доллард та ін. вивчають умови формування, закріплення і зникнення звичок, навичок і поведінкових зразків. Формування особистості розглядається вченими як результат наuczіння: підкріплення одних типів поведінки і згасання інших. Розвиток особистості відбувається у процесі диференціації, ієрархізації спонукань, формування нових зразків поведінки на основі підкріплення. Зазначені умови є підґрунтям для формування життєвих навичок, що сприяють фізичному, психічному, духовному і соціальному здоров'ю і є основою здоров'язбережувальної компетентності.

У вітчизняній психології серед дослідників теорії особистості найбільш відомі Л. Божович, Л. Виготський, О. Леонтьєв та ін. За дослідженнями Л. Божович, «...шлях формування особистості полягає в поступовому звільненні людини від безпосереднього впливу середовища, що дозволяє їй свідомо перетворювати це середовище і саму себе. Для особистості стає характерною активна, а не пасивна форма поведінки». Учена зазначала, що у процесі взаємодії діяльності і міжособистісного спілкування дитини в різні періоди її життя формується певний погляд на світ, внутрішня позиція, яка є передумовою розвитку особистості, основним мотивом діяльності та здатності керувати власною поведінкою та діяльністю [2, с. 439]. Бачення Л. Божович стало основою для створення методики моніторингу рівнів сформованості здоров'язбережувальної компетентності у дітей дошкільного віку.

Л. Виготський у контексті культурно-історичного підходу в теорії особистості відзначав, що розвиток особистості дитини відбувається під впливом соціальних і культурних ситуацій, що опосередковуються відносинами з людьми, у які включається дитина в процесі своєї діяльності [3]. Таким чином, дослідження Л. Виготського підтверджують необхідність розробки методики підготовки вихователів і батьків до формування здоров'язбережувальної компетентності у дітей дошкільного віку.

Одним із важливих понять у теорії особистості О. Леонтьєва є «особистісний зміст». Він виражає відношення цілей діяльності людини до її мотивів. Чим різноманітніші види діяльності, в які включена особистість, тим багатша сама особистість [5, с. 288–289].

Аналізуючи діяльнісний компонент в особистісно-діяльнісному підході до формування здоров'язбережувальної компетентності у дітей дошкільного віку, варто підкреслити, що особистісний і діяльнісний компоненти нерозривно пов'язані, оскільки особистість виступає суб'єктом діяльності.

У психології діяльність визначається як активна взаємодія з навколишньою дійсністю, під час якої суб'єкт діяльності цілеспрямовано діє на об'єкт з метою задоволення власних потреб. В аналізі діяльності виокремлюють два аспекти: 1) мотиваційний, за якого складовими одиницями діяльності розглядають потреби, цілі, мотиви, предмет і засоби;

2) операційний, за якого її елементами є дії та операції.

Діяльнісний підхід ґрунтується на визнанні діяльності основою, засобом і вирішальною умовою розвитку особистості. Він сформувався у психології як засіб пізнання особистості та особливостей її взаємодії з навколишнім середовищем, тому вважаємо за доцільне розкрити психологічний аспект зазначеної проблеми.

О. Леонтьєв розробив теорію діяльності, підґрунтям якої є принцип єдності діяльності та свідомості. У контексті зазначеного принципу діяльність розглядається:

- як умова виникнення, чинник формування і об'єкт застосування свідомості;
- як форма активності свідомості;
- як регулятор поведінки і дій людини.

На думку О. Леонтьєва, розвиток діяльності залежить від життєвих умов і впливає на психічний розвиток дитини. Однак учений вважав, що на розвиток психіки впливає не діяльність взагалі, а провідна діяльність, яка зумовлює основні зміни в психічних процесах і особливостях особистості дитини на певній стадії її розвитку. О. Леонтьєв визначає дві лінії розвитку діяльності:

- предметна (практична і пізнавальна);
- діяльність, спрямована на засвоєння мотивів і норм відносин між людьми, у процесі якої людина віддає частинку свого «Я».

Ці сторони діяльності формують різні новоутворення. Так діяльність системи «дитина – суспільний предмет» формує інтелектуальну активність людини та дає орієнтацію в предметному світі. Діяльність системи «дитина – суспільний дорослий» спрямована на розвиток мотиваційної сфери особистості, на формування її соціальної активності [6].

Досліджуючи дану проблему, Д. Ельконін визначив такі види діяльності: безпосередньо-емоційне спілкування, предметно-маніпулятивна діяльність, рольова гра, навчальна діяльність, інтимно-особистісне спілкування, навчально-професійна діяльність [9].

У рамках нашого дослідження, в процесі пізнавальної діяльності дитина вивчає можливості навколишнього світу щодо оздоровлення особистості і власні можливості щодо дотримання здорового способу життя. У ході предметної діяльності вона створює матеріальні умови для збереження і зміцнення власного здоров'я. Одночасно у процесі діяльності дитина формує і змінює себе саму, розвиває свої індивідуальні можливості. У контексті діяльнісного підходу від педагога вимагається організація освітнього процесу, спрямованого на активізацію вихованця, переведення його в позицію суб'єкта пізнання, праці та спілкування, що, у свою чергу, передбачає вироблення умінь обирати мету, планувати оздоровчу діяльність, організувати, виконувати її, аналізувати отримані результати.

Таким чином, особистісно-діяльнісний підхід забезпечує інтеграцію

особистісно орієнтованого і діяльнісного підходів. У контексті нашого дослідження, з огляду на особистісний компонент, дитина усвідомлює себе здоровою особистістю, створює образ «Я – здоровий». Відповідно до діяльнісного компоненту – у дошкільників формується здатність до вибору такої моделі поведінки, яка сприяє здоровому способу життя і є складовою здоров'язбережувальної компетентності. Цей процес відбувається через реалізацію комплексу дитячих видів діяльності та організаційно-методичних заходів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2-х кн. Кн. 1 : Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади / Іван Дмитрович Бех, ред. О. І. Цибульська. – К. : Либідь, 2003. – 280 с.
2. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Лидия Ильинична Божович. – М. : Просвещение, 1968. – 464 с.
3. Выготский Л. С. Вопросы детской психологии / Лев Семенович Выготский. – СПб. : Союз, 1997. – 224 с.
4. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / Семен Устинович Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
5. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения : в 2-х т. / Алексей Николаевич Леонтьев. – М. : Педагогика, 1983. – Т. I. – 392 с.
6. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / Алексей Николаевич Леонтьев. – 2-е изд. – М. : Политиздат, 1977. – 304 с.
7. Ліфарєва Н. В. Психологія особистості : [навч. посіб.] / Наталія Вікторівна Ліфарєва. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 240 с.
8. Хорни К. Невротическая личность нашего времени. Самоанализ / Хорни К. ; [пер. с англ.]. – М. : Прогресс; Универс, 1993. – 480 с.
9. Эльконин Д. Б. Избранные психологические труды / Давид Борисович Эльконин. – М., 1989. – 380 с.
10. Erikson E. Life cycle completed / Erik Erikson. – New York – London : W. W. Norton and Co, 1982. – 384 p.
11. Maslow A. Self-actualizing and Beyond / Abraham Maslow // Challenges of Humanistic Psychology. – New York, 1967. – 364 p.